

FƏLSƏFƏ, SOSİOLOGİYA VƏ PSİXOLOGİYA ELMLƏRİ

UOT 32; UOT 327

**SİVİLİZASIYA KONSEPSİYASINA QLOBAL BAXIŞ: DÜNYA NİZAMININ
YENİDƏN QURULMASI**

İsmayilov Məşdi Cəmil oğlu
Bakı Dövlət Universiteti
m14ismayilov@gmail.com

Xülasə: Populyar mədəniyyətdən beynəlxalq münasibətlərə qədər geniş bir sahədə geniş istifadə olunan sivilizasiya sözü ortaya çıxdığı gündən müxtəlif mənalarda işlənmiş, zaman-zaman tənqidlərə məruz qalmışdır. Mədəniyyət və sivilizasiya anlayışları bəzi ziyalılar tərəfindən bir-birini əvəz edir, bəziləri mədəniyyətin cəmiyyətə xas olduğunu, sivilizasiyanın beynəlmiləl olduğunu, sivilizasiya anlayışının elementlərini birmənalı şəkildə müəyyən etməyin mümkün olmadığını iddia edirlər. Bu məfhumlarla bağlı verilən təriflərin bəzilərini müəyyən, bəzilərinin isə qeyri-müəyyən olduğunu söyləmək olar. İnsanların dünya tarixində yaşadığı mühüm dəyişikliklərdən başlıcası iki dünya müharibəsinin daxil olduğu beynəlxalq nizamın “yeni dünya nizamı” ilə əvəzlənməsi tendensiyası idi. Soyuq müharibə bitməzdən əvvəl cəmiyyətlər demokratiya və kommunizm arasındakı mübarizə kimi ideoloji fərqlərə görə bölünmüşdü. Samuel Hantinqton tərəfindən yazılan və Soyuq Müharibədən sonrakı yeni dünya nizamını fərziyyə edən “Sivilizasiyaların toqquşması” məqaləsində xalqlar arasında ən mühüm fərqləri ideoloji, siyasi və ya iqtisadi olaraq deyil, mədəni olaraq qələmə almışdır. Aparılan tədqiqatlara əsasən yeni dünya nizamında, müxtəlif sivilizasiyaların sərhədləri boyunca yeni münaqişə nümunələri baş verəcək və mədəni sərhədlər daxilində harmoniya yaranacaqdır. Soyuq müharibənin sona çatdığı və mədəniyyət anlayışının ön plana çıxdığı dövrdə, sivilizasiya anlayışı beynəlxalq sistemdəki təsiri daha çox ön plana çıxmışdır.

Açar sözlər: Sivilizasiya, yeni dünya nizamı, siyasət, müasirlik, beynəlxalq sistem

Ключевые слова: Цивилизация, новый мировой порядок, политика, современность, международная система

Key words: Civilization, new world order, politics, modernity, international system

Giriş

XXI əsrdə baş verən hadisələr, Soyuq Müharibənin sona çatması, dünya siyasətində millətlərin sivilizasiya xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq kimlik və mədəniyyət oxu üzərində cəmləşmişdir. Sivilizasiya anlayışı Avropa dillərində tək və cəmdə fərqli mənalara olan, müxtəlif semantik sahələrə aid olan anlayışdır. Tək məfhum kimi o, XVIII əsrin ortalarında yaranmış, yüksək sosial və mədəni inkişafı barbarlıqdan fərqləndirmişdir. Sivilizasiyalar cəm olaraq geniş miqyasda Birinci Dünya Müharibəsindən sonra meydana çıxdı, dəhşətli qırğınların ardınca Qərbin davamlı təkamül və tərəqqi ideyaları insan inkişafının unikal zirvəsi kimi təqdim edilməyə başlandı. Cəmdə sivilizasiyalar müqayisəli tarix və təkamül fəlsəfələrində istifadə edilmişdir, lakin, mədəni təhlil vasitəsi kimi də istifadə edilə bilər. Bu mənada sivilizasiyalar böyük, qədim davamlı mədəni konfigurasiyalara istinad edir. Mövcud demoqrafik ölçü baxımından dövlətlərin siyasi mədəniyyətinə, dövlət idarəçilərinin baxışlarına və dilinə təsir edir.

Sivilizasiya anlayışının istifadələri ilə bağlı bəzi müşahidələr aparıldıqdan sonra, yeni paradigmada ayrı-ayrı sivilizasiyalararası münasibətlər təsvir edilir. Eramızın 1500-cü ilinə qədər sivilizasiyalar coğrafi cəhətdən ayrılırdı, texnologiyanın yaranması və inkişafı isə, əsrlər çəkdi. Hantinqton iddia edir ki, tədqiqat və texnologiya sivilizasiyanın inkişafı üçün

katalizatorudur. Eyni zamanda o, Qərbin mədəni hegemonluğu ideyasını təkzib edərək, global kommunikasiyaların Qərbin hökmranlığı altında olması səbəbindən, digər xalqların Qərbə qarşı kin və düşmənçiliyinin əsas mənbəyi olaraq göstərir. Bununla belə, modernləşmə mədəniyyətlərarası ünsiyyəti artırıdığca, mədəniyyətlər arasında oxşarlıqlar da artır.

Qlobal siyasi nizamın reallığını izah etmək üçün, bizə həm reallığı təsvir edən, həm də reallığı məqsədlərimizə ən yaxşı şəkildə xidmət edən şəkildə sadələşdirən xəritə lazımdır. Soyuq Müharibədən sonrakı nizam haqqında yeni anlayış yaratmaq və artıq mövcud olan paradigmalardan boşluqlarını doldurmaq üçün yeni “Sivilizasiya paradigması” lazımdır.

Sivilizasiyalar Dünyası. Hantinqton dünyanı səkkiz əsas sivilizasiyaya bölür: Cənub-Şərqi Asiyada Çin, Vyetnam və Koreyanın da daxil olduğu *Sinik*; Asiyanın qalan hissəsindən fərqlənən *Yapon*; Hindistan sivilizasiyası kimi müəyyən edilən *Hindu*; Ərəbistan yarımadasında yaranıb Orta Asiyaya yayılan *İslam*; Mərkəzi Rusiya olan *Provaslav*; Avropa və Şimali Amerikada mərkəzləşmiş *Qərb*; Mərkəzi və Cənubi Amerika ölkələrinin daxil olduğu *Latın Amerikası*; qitədə pan-Afrika kimliyi hissi olmasa da, afrikalı kimliyinin inkişaf etdiyi *Afrika* sivilizasiyası [8, s. 61].

İqtisadi uğurları ilə mədəni aktuallığını təsdiq edən Yaponiya və Çin kimi ölkələr, ABŞ və digər Qərb ölkələrinin təzyiqlərinə getdikcə daha çox müqavimət göstərə bilir. Asiya ölkələrinin qərb dəyərlərini qəbul etmədən uğurla modernləşmək və iqtisadi cəhətdən inkişaf etmək bacarığı, Hantinqtonun dünyanın daha müasir, lakin daha az qərb modelinə meyil etməsi iddiasını dəstəkləyir.

Müsəlman cəmiyyətləri, Asiya cəmiyyətlərindən fərqli olaraq, dinin yenidən təsdiqi və dirçəlişi yolu ilə mədəni kimliklərini təsdiqləmişlər. İslamın dirçəlişi, müasirliyin qəbul edilməsini, Qərb mədəniyyətinin rədd edilməsini və müasir dünyada həyata bələdçi kimi İslama yenidən bağlılığı təcəssüm etdirir. Müsəlman siyasətini və cəmiyyətini digər ölkələrdən fərqləndirən əsas amil dindir. Hantinqton iddia edir ki, İslam sivilizasiyasının əsas dövləti yoxdur və bu müsəlman cəmiyyətlərin uğurla inkişaf etməsinə imkan verməyən amildir.

Soyuq Müharibə dövründə ikiqütblü dünya nizamı ölkələrə özlərini həm müttəfiq, həm də bloka daxil olmayan kimi tanımağa imkan verdi. Soyuq Müharibədən sonrakı dünya düzənində ölkələr artıq özlərini asanlıqla təsnif edə bilmədi. Bu böhranın öhdəsindən gəlmək üçün ölkələr “əcdadı, dini, dili, dəyərləri oxşar olan mədəniyyətlərlə birləşməyə və fərqli olanlardan uzaqlaşmağa” başladılar. Siyasi və iqtisadi ittifaqları əks etdirən regional təşkilatlar formalaşdı. Yeni dünya düzənində, az sayda güclü əsas dövlətlərin ətrafında mərkəzləşmiş sivilizasiyaların yeni strukturu müzakirə edilir.

Hazırda Qərb və Asiya arasında münafişənin ən intensiv baş verdiyi sahə insan hüquqlarıdır. Qərblilərin fundamental dəyərlər kimi qəbul etdiyi insan haqları, dövlətləri də narahat edən problem olduğundan siyasi problemlərə yol açır. Qərbin insan haqları üzərində monopoliya yaratmaq cəhdləri Asiyanın skeptisizmini artırır.

Müasir dövrdə texnologiya ilə sivilizasiya arasında qurulan xətti əlaqə sivilizasiyaya “texnoloq” baxışının yaranmasına səbəb olmuş, texnoloji ixtira və irəliləyiş qabiliyyəti sivilizasiyanın əsas meyarlarından birinə çevrilmişdir. Müasir texnologiya avtomatlaşdırmaya əsaslanır və getdikcə mürəkkəbləşən bu xüsusiyyətinə görə insanın öz əl əməyi və təbiət ilə münasibətini kökündən dəyişir. Müasir texnologiya təkə insan-təbiət münasibətini dəyişdirmir, həm də “insan mahiyyəti” ilə bağlı yeni və təhlükəli imkanlar açır. Əslində, son illərdə bir qrup elm adamının öncülük etdiyi “Tranzümanizm” hərəkatına görə, biotexnologiya, gen mühəndisliyi kimi texnoloji müdaxilələrlə insanların bioloji quruluşunu və psixo-somatik kodlarını dəyişdirmək bir fürsət kimi qəbul edilir [3, s. 50]. Müasir texnologiyanın təqdim etdiyi bu cür imkanların genetik kodların dəyişdirilməsindən tutmuş

bioloji və kimyəvi kütləvi qırğın silahlarının yayılmasına qədər hansı böyük fəlakətlərə qapı açdığını görmək çətin olmamalıdır.

Haydeqerə və onun ardınca gedən “anti-humanist” mütəfəkkirlərə görə, idarəçilik və nəzarət etmək hüququmuzu itirmədən texnologiya və texnoloji vasitələrdən istifadə etmək mümkündür. Amma bunun üçün varlığa fərqli münasibət göstərmək lazımdır. Bu münasibəti ifadə etmək üçün Haydeqer “varlıqlara laqeyd münasibət bəsləmək” mənasını verən Qelaseneyt (Gelassenheit) sözünü işlədir. Mister Ekart kimi xristian mistiklərinin də işlətdiyi Qelaseneyt, “varlıqdan təcrid” vəziyyəti kimi ifadə edilir [2, s. 31]. Sivilizasiya, müasirlik və texnologiya arasında qurulan xətti əlaqə hər iki anlayışın maarifçilikdən sonrakı Qərb düşüncəsində və qeyri-Qərb cəmiyyətlərində getdikcə daha çox yeni mənalara qazanmasına, sivil və müasir olmağın sinonimləşməsinə səbəb olmuşdur. Bernard Lyuis, Yaxın Şərqdə mədəniyyət və modernləşmə problemini müzakirə edərkən modernləşməni, müasir sivilizasiyanın bir parçası olmaq kimi qiymətləndirir.

Pol Rikoran fikrincə, müasir sivilizasiya təcrübələrinin qlobal şəkildə yayılması onların ümumbəşəri dəyərə malik olması demək deyil [1, s. 13]. Çünki qloballaşmanın qlobal dövriyyəyə buraxdığı hər şeyi universal qəbul etmək mümkün deyil. Qloballaşmanın kapitalizm, vahidləşmə və mədəni dayazlıq kimi əsas dinamikasını nəzərə alaraq, nəyin qlobal və nəyin universal olduğunu ayırd etməliyik. Qlobal miqyasda dövr edən və getdikcə daha çox sərhəd tanımayan mədəni və texnoloji məhsullar, şübhəsiz ki, qlobal təsirə malikdir. Müxtəlif sivilizasiyaların mövcudluğunu qəbul etdiyimiz dünyada vahid formanın universal olduğunu iddia etmək bizi yeni etnosentrizmlərə məhkum etmək riskini daşıyır.

Nəticə

Beləliklə, XX əsrin son rübündən başlayaraq İslam sivilizasiyası hövzəsində müşahidə olunan siyasi hərəkət, Çin və Hindistan sivilizasiyası hövzələrində müşahidə olunan mədəni və iqtisadi-siyasi canlanma, Afrikada Afrika kimliyi və birliyi ətrafında inkişaf edən yeni siyasi diskurs və yeni Latin Amerikasında ortaya çıxan axtarışlar əsl sivilizasiyaların tarix səhnəsindən geri çəkilmədiyini göstərdi. Əksinə, qloballaşmanın gətirdiyi təsirli vasitələrin yeni intellektual, sosial ifadə formalarını inkişaf etdirməyə başladığı üzə çıxdı. Sivilizasiya hövzələrindəki bu canlanma, müxtəlif sivilizasiyaların öz mövcudluğunu və gələcəyini bu gün müəyyən etmək gücünə malik olduğunu qəbul edir. Müxtəlif sivilizasiyalar təkcə tarixdə deyil, bu gün də öz təsirlərini davam etdirirlər. Hər bir sivilizasiya son nəticədə insan təbiətinin mürəkkəb quruluşundan sosial nizamı keçidin əziyyətini çəkir. Ümumbəşəri irsin məhsulu olan sivilizasiyaların keçmişdə olduğu kimi bu gün də qarşılıqlı əlaqədə olması qaçılmazdır.

Ədəbiyyat

1. Kaiser, Karl. “China’s Role in World Affairs: How it Matters,” [Analysis & Opinions], N.P., 2019. November 2021, p. 11-23.
2. Mazlish, B. “Civilization and Its Contents”, Stanford University Press, 2004, 188 p.
3. Olatade, D. “Further Reflections on Samuel P. Huntington’s “Clash of Civilization” and Contemporary Global Politics”, Arumaruka Journal of Conversational Thinking, 2(1), 2022, p. 47-60.
4. Pagden, A. “Peoples and Empires: Europeans and the Rest of the World, from Antiquity to the Present”, Phoenix Press, London, 2001, 216 p.
5. Press. Goldman, D. “How Civilizations Die: (And Why Islam Is Dying Too)”, Hardcover – Illustrated, September 19, 2011, 256 p.

6. Snyder, J. (ed), "Religion and International Relations Theory", New York: Colombia University, 2011, 232 p.
7. Schmidt, S. "To Order the Minds of Scholars: The Discourse of the Peace of Westphalian", International Relations Literature, International Studies Quarterly, 55(3): p. 601-623.
8. Samuel, P. H. "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order", Simon & Schuster, August 2, 2011, 368 p.

ГЛОБАЛЬНЫЙ ВЗГЛЯД НА КОНЦЕПЦИЮ ЦИВИЛИЗАЦИИ: РЕКОНСТРУКЦИЯ МИРОВОГО ПОРЯДКА

Исмаилов Мешди Джамил оглы
Резюме

С момента своего появления слово «цивилизация», широко используемое в широком спектре областей от массовой культуры до международных отношений, употреблялось в разных значениях и время от времени подвергалось критике. Понятия культура и цивилизация используются некоторыми интеллектуалами как синонимы, некоторые утверждают, что культура специфична для общества, цивилизация интернациональна и что невозможно однозначно определить элементы понятия цивилизация. Можно сказать, что некоторые из определений, данных в отношении этих понятий, являются определенными, а некоторые — расплывчатыми. Одним из наиболее важных изменений, которые пережили люди в мировой истории, стала тенденция замены международного порядка, включавшего две мировые войны, «новым мировым порядком». До окончания холодной войны общества были разделены идеологическими различиями, такими как борьба между демократией и коммунизмом. В статье Сэмюэля Хантингтона «Столкновение цивилизаций», в которой выдвигалась гипотеза о новом мировом порядке после «холодной войны», он сформулировал наиболее важные различия между нациями как культурные, а не идеологические, политические или экономические. Согласно проведенным исследованиям, в новом мировом порядке возникнут новые конфликтные ситуации на границах разных цивилизаций и возникнет гармония внутри культурных границ. В период, когда закончилась Холодная война и на первый план вышла концепция культуры, на первый план вышло влияние концепции цивилизации в международной системе.

A GLOBAL VIEW OF THE CONCEPT OF CIVILIZATION: RECONSTRUCTING THE WORLD ORDER

Ismayilov Mashdi Djamal
Summary

Since its appearance, the word civilization, which is widely used in a wide range of fields from popular culture to international relations, has been used in different meanings and subjected to criticism from time to time. The concepts of culture and civilization are used interchangeably by some intellectuals, some argue that culture is specific to society, civilization is international, and that it is impossible to unambiguously define the elements of the concept of civilization. It can be said that some of the definitions given in relation to these concepts are definite and some are vague. One of the most important changes experienced by people in world history was the tendency to replace the international order, which included two world wars, with the "new world order". Before the end of the Cold War, societies were

divided by ideological differences, such as the struggle between democracy and communism. In Samuel Huntington's article The Clash of Civilizations, which hypothesized a new post-Cold War world order, he framed the most important differences between nations as cultural rather than ideological, political, or economic. According to the conducted researches, in the new world order, new conflict patterns will occur along the borders of different civilizations and harmony will emerge within cultural borders. In the period when the Cold War ended and the concept of culture came to the fore, the influence of the concept of civilization in the international system came to the fore.

Rəyçi: dos. Nazim İbadov.

BDU-nun Politologiya və sosiologiya kafedrasının 4 dekabr 2024-cü il tarixli iclas protokolu.

Daxil olma tarixi 10 yanvar 2025-ci il